

Отримано: 12 грудня 2017 р.

Прорецензовано: 19 грудня 2017 р.

Прийнято до друку: 22 грудня 2017 р.

e-mail: oksana.alioshyzna@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2522-9672-2017-2(14)-17-25

Альошина О. А. Організаційні засади та набутки культурно-освітньої діяльності Луцького хрестовоздвиженського братства в другій половині XIX – початку XX ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Релігієзнавство»*. Острог : Вид-во НУ«ОА», 2018. № 2(14). С. 17–25.

УДК 37:737 (477)

Альошина Оксана Анатоліївна,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри релігієзнавства і теології
Національний університет «Острозька академія»*

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ТА НАБУТКИ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛУЦЬКОГО ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКОГО БРАТСТВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Стаття присвячена аналізу організаційних засад та окремих аспектів діяльності Луцького братства. Розкрито основні набутки праці братства у культурній та просвітницькій сферах. З'ясовано його внесок у релігійне та культурно-суспільне життя м. Луцька у другій половині XIX ст.

Ключові слова: православне братство, Луцьк, просвітницька діяльність, Волинська губернія.

Oksana Alosyhna,

Ph.D. of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Religious Studies and Theology of the National University of Ostroh Academy

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES AND ACHIEVEMENTS OF CULTURAL ACTIVITIES OF LUTSK BROTHERHOOD OF HOLY CROSS IN THE LATE NINETEENTH – EARLY TWENTIETH CENTURY

The article is devoted to the analysis of organizational principles and certain aspects of the activity of the Lutsk fraternity. Basic directions of activity of fraternity are exposed in the sphere of cultural and elucidative. His contribution is found out to religios and public life of Lutsk in the second half of XIX century.

Keys words: orthodox fraternity, Lutsk, the elucidative activity, the Volyn province.

Постановка проблеми. Одним із впливових явищ релігійно-духовного життя Російської імперії стала поява та діяльність право-

славних церковних братств, що виникли на її теренах в другій половині XIX ст. 1864 р. імператор Олександр II затвердив правила, згідно з якими тодішня світська і церковна влада повинна була докласти зусиль до створення братств. Вони розгорнули свою місіонерсько-просвітницьку роботу, зміцнюючи авторитет Російської православної церкви. Неабияке поширення вони набули на території Волинської губернії. Серед них вирізнялося Луцьке Хрестовоздвиженське братство.

Вагомий внесок у дослідження даного питання здійснили вітчизняні науковці, зокрема О. Бірюліна, С. Гаврилюк, І. Тимочко, О. Сажок. Вони опублікували низку статей, присвячених діяльності та участі православних братств у суспільному та культурному житті Волинської губернії. Проте в них не повною мірою висвітлено причини заснування та засади просвітницької діяльності православного братства у Луцьку впродовж 1890-х – початку 1920 рр. Відтак метою наукової статті стало з'ясувати специфіку його організаційних засад та внесок у культурно-освітню царину життя населення Луцька.

Виклад основного матеріалу. Луцьке Хрестовоздвиженське братство офіційно почало діяти з 2 лютого 1871 р. Згідно статуту, воно повинно було піклуватися про «воздвиження» того, що необхідне для возвеличення православ'я – «цього наріжного каменя російського народу» [6, с. 212].

У братстві були члени-покровителі, які дбали про його захист, підтримку та матеріальну допомогу. Це, зокрема, високопреосвященний Іоаній митрополит Київський та Галицький, високопреосвященний Модест архієпископ Волинський і Житомирський, обер-прокурор Синоду К.Победоносцев, товариш обер-прокурора Синоду В. Саблер, начальник другої піхотної дивізії генерал-лейтенант В. Панютин, а також Київській, Подільській і Волинській генерал-губернатор граф О. Ігнат'єв [8, с.252].

Його завдання полягали в допомозі православним священикам у зміцненні позицій «російського народу, справах милосердя і відновленні в колишньому вигляді братського Хрестовоздвиженського храму». Крім того, братство мало дбати про покращення церковного братського хору, вшанування належними пам'ятниками місць знаходження древніх святинь Луцька, проведення недільних народних читань релігійно-історичного змісту [9, с. 645].

Щодо організаційних засад, то в статуті зазначалося, що членами братства могли бути повнолітні люди будь-якого звання та стану, але

лише за умови належності до православного віросповідання. Щорічно члени-засновники братства вносили в його касу 10 крб., члени-змагальники – не менше 5-ти крб. Інші його члени матеріально підтримували його відповідно до своїх можливостей і робили внески, але не менше 5-ти крб. Звертає на себе увагу те, що члени, котрі жертвували менше 5-ти крб., не могли мати право дорадчого голосу на загальних зібраннях чи обіймати в ньому якусь посаду. Із цих внесків формувався оборотний капітал, щорічні залишки якого зараховувалися в основний капітал братства.

Для керівництва справами члени братства його члени вибирали раду, до якої входили голова та чотири члени. Члени ради, котрі мали право дорадчого голосу, вибиралися всіма братчиками терміном на 3 роки. Зі своїх членів рада вибирала голову, скарбника та діловода, який опікувався канцелярськими справами. Голова скликав загальні й екстрені збори, на яких були присутні члени, котрі мали право дорадчого голосу. Він підтримував порядок на засіданнях, візував відповідні документи та перевіряв прибутково-витратні книги. Своєю чергою, скарбник контролював витратні книги, складав річні звіти та за дорученнями членів ради здійснював інші витрати, а скарбник отримував і пересилав кореспонденцію [6, с. 214-216].

З організаційною метою братство проводило засідання, які відбувалися щомісячно, та екстрені, що скликалися головою ради за особливої необхідності. Всі ухвали ради реалізувалися після затвердження їх єпархіальним керівництвом.

Свою роботу братство реалізовувало в двох основних напрямках – релігійно-просвітницькому та благодійницькому. Реалізуючи перший, воно мало дбати про забезпечення сільських храмів начинням, про «зміцнення православ'я серед проживаючих чехів м. Луцька та сусідніх з ним повітів», розповсюдження серед сільського населення і військових чиновників книг та брошур релігійно-історичного та морального змісту. Крім того, воно планувало облаштувати сільсько-господарську і ремісничу школи для навчання населення тим ремеслам і рукоділлю, які б приносили йому користь у його повсякденному житті. Як зазначено у статуті братства, це в подальшому «служувало б розвитку кустарного промислу і стало одним з засобів зростання економічного добробуту регіону [6, с. 209-210].

Реалізуючи упродовж 1890-1891 рр. релігійно-просвітницьку мету братчики, організували проведення недільних народних читань релігійно-історичного змісту з демонстрацією «туманних картин»,

тобто візуалізуючи його за допомогою тогочасних технічних пристосувань. У статуті братства зазначалося, що шляхом проведення публічних читань та бесід братчики намагатимуться пояснювати народові істини православної віри задля «спростування тих помилок, які спокушають сучасне суспільство» [12, с. 860].

Члени братства сподівалися, що відповідні читання, з одного боку, матимуть дієвий релігійно-моральний вплив на місцеве населення, а з іншого – шляхом засвоєння історичних свідчень, сприятимуть зміцненню у населення думки про нерозривний зв'язок тутешнього краю з іншими частинами імперії й усвідомленню «повної спорідненості тутешнього російського народу з народом», що проживає на інших територіях Росії. Під час цих читань, що відбувалися в недільні і святкові дні, присутніх знайомили подіями та постатями не тільки релігійного змісту, а й історичного. Наприклад, відомо, що вони прослухали доповіді «Початок християнства на Русі», «Петро І», «Ломоносов», «Перехід Російської армії через Дунай в 1877 р.». Під час читань використовували допоміжні засоби, зокрема, ілюстрації до змісту доповідей, що сприяло кращому розумінню й засвоєнню почутого. Визнавши корисність цих читань, рада братства вирішила з 27 грудня 1893 р. їх не лише в місті, а й в селах. Їхньою організацією в сільській місцевості в цей час займався отець Ф.Савлучинський. Відомо, що впродовж 1893 р. у селах було проведено 10 читань, з них 2 – в чеських колоніях Княгинин і Борятин. Усього з 1891 р. по квітень 1892 р. братчики провели 17 читань [9, с. 648], в 1894 р. – 12, з них 2 – безкоштовно. Влаштуванню читань братчиками інколи перешкождали певні труднощі, зокрема ті, які були пов'язані з відсутністю відповідних приміщень. Це змушувало винаймати їх у приватних осіб за відповідну оплату [11, с. 744].

Проте це суттєво не впливало на якість організації та проведення читань. Вони викликали зацікавлення слухачів, оскільки кількість присутніх на них сягала інколи понад 100 осіб. Глядацька аудиторія зазвичай складалася з різних вікових груп, з-поміж яких значну частину складали діти [9, с. 649].

З просвітницькою метою при братстві було засновано бібліотеку. Братчики приймали пожертви не лише грошима, а й книгами, що сприяло формуванню та поповненню фонду бібліотеки. Вони через пресу зверталися до потенційних благодійників з проханням сприяти у формуванні фонду бібліотеки. Зрештою, до неї впродовж 1894 р. надійшла значна кількість різноманітних видань. Це були 5 екземплярів

видання Комісії з розгляду древніх актів, 5 томів праць з догматичного богослов'я від ректора Київської духовної академії Сильвестра, 9 екземплярів книг від Товариства розповсюдження Святого Письма в Росії, 164 брошури релігійного та історичного змісту від Товариства розповсюдження просвітництва, видання Київського Свято-Володимирського, Віленського Свято-Духівського братств, а також 20 книг і брошур релігійного та історичного змісту від обер-прокурора Святійшого Синоду Н. Ф. Маркова. Крім того, до неї постійно надходили примірники часописів від редакцій «Подольских Епархиальных Ведомостей», «Волынских Епархиальных Ведомостей» за 1893 р. та «Почаевских листков» [6, с. 213]. Загалом станом на 1894 р. у фонді бібліотеки нараховувалося 244 екземпляри різних видань. Враховуючи постійне надходження літератури, Ф. Савлучинський уклав систематичний каталог книг і брошур братства. Оскільки у Луцьку не було відповідного книгосховища, то члени братства подбали про комплектування власної бібліотеки книгами історичного змісту. Це було зроблено задля того, щоб військові та чиновники державних установ, які приїжджали на службу до міста з інших губерній Росії, знайомилися з історією Південно-Західного краю [11, с. 741-742].

Продовжуючи окреслені завдання, братчики у 1899 р. влаштували книжковий склад, для чого орендували дві кімнати в будівлі колишнього монастиря Луцького братства. В 1890 р. вони придбали для нього релігійну літературу. У більшості це були «Троицкие листки» [8, с. 246]. В перші роки він вимагав певних коштів для свого функціонування. Проте після чималих зусиль, які доклали його колишній завідуючий Е. А. Архангельский та замісники К.Г. Висоцький та Г. Ришковський, книжковий склад був упорядкований. Його робота вже не потребувала додаткових видатків на різні потреби з каси братства. З 1893 р. цей склад функціонував на власні кошти і зумів повернути позичені в розмірі 100 крб. Завдяки церковному старості, генерал-лейтенанту В. Ф. Панюгину з'явилася можливість продавати іконки, хрестики та книги духовно-морального змісту в щойно збудованій лавці, що діяла поблизу собору. Крім того, місцеве духовенство сприяло лавці в забезпеченні певних потреб. Вагомою підтримкою в роботі книжкового складу слугувало розпорядження місцевої адміністрації про припинення інших видів торгівлі в крамницях Луцька в недільні та святкові дні [10, с.6].

З приводу активної діяльності братства відомий історик О. Левицький зазначав, що «довгий час Луцьке братство (нової формації)

замикалося винятково у сферу турбот про потреби своєї церкви і за характером своєї діяльності мало відрізнялося від звичайних церковно-парафіяльних попечительств. Тільки у недавній час, з відкриттям окружного суду, що залучив до Луцька на постійне проживання інтелігентних людей, з яких багато хто став членом місцевого братства, завдання дещо розширилися і, між іншим, звернуті на збереження місцевої церковної старовини» [5, с. 35].

Братчикам вдалося реалізувати вагому роботу й в освітній сфері. Так, 27 грудня 1906 р. братство відкрило двокласну школу, яка тимчасово розташовувалася в приміщенні притулку в трьох кімнатах дерев'яного будинку, зведеного братчиками 1893 р. праворуч Свято-Троїцького собору. З нагоди відкриття школи воно отримало телеграму від міністра Фредерікса, в якій йшлося, що «Государ Імператор дякує членам братства за молитви і висловлені почуття в день відкриття парафіяльної школи, бажає успіху благому початку». Школа була розрахована на 50 учнів, проте в перший рік заснування до неї прийняли на 10 учнів більше встановленої норми. Школа дуже скоро набула неабиякого авторитету. Одним зі свідчень цього стало те, що ледь не щодня надходили заяви від охочих навчатися в ній. Враховуючи цей факт, братство звернулося до начальника Волинського управління землекористування і державного майна з проханням виділити матеріал для будівництва нового приміщення для неї. Оскільки відповідь на нього була позитивною, то це уможливило початок зведення нового приміщення школи на П'ятницькій площі [7, с. 4]. 30 липня 1909 р. відбулося її освячення. Ця школа могла вже вміщувати 150 учнів обох статей. Від імені Луцького відділення єпархіальної училищної ради братство отримало подяку за «завзяття в насажденні початкової освіти в душі православ'я і за працю при будівництві закладу і енергію, внаслідок якої заповітне бажання братства про будівництво школи було виконане». Оскільки до школи приймали дітей із бідних сімей, незалежно від їх віросповідання, то серед школярів налічувалося чимало католиків та кілька протестантів [2, арк. 2].

На початок 1909-1910 навчального року в школі налічувалося 138 учнів, упродовж нього вибуло 43, закінчило її 17, залишилося 78. На наступний рік на навчання прийняли 82 дитини [3, арк.]. З кожним наступним роком кількість учнів поступово зростала і вже в 1913 р. у ній було 152 учні (84 хлопчика і 68 дівчат), з них – 116 православних, 34 католики і 2 лютеран. Усі учні були розподілені: в I відділення I групи 46, в 2 відділення I групи 49, в II групи 38, в III – 19 [1, арк. 10].

При церковно-парафіяльній школі розміщувалася бібліотека, в якій нараховувалося 506 назв видань у 2132-х томах, з них: 49 назв підручників в 954-х томах, книг для позакласного читання 342 назви в 1018-х томах, книг для учнів 115 назв в 160-х томах. Її бібліотечний фонд постійно поповнювався. На це вказують дані наявності книг у 1912-1913 рр. Усі книги купувалися за кошти братства, а також благодійників. Одним із них був тайний радник А.Н. Петров [1, арк.10]. Книги видавалися для учнів у користування безкоштовно, але за умови їх повернення до бібліотеки в належному вигляді. Крім навчальних видань, тут містилися дитячі журнали «Родник» та «Учень».

Реалізуючи свою просвітницьку працю, братчики в 1913 р. відкрили вечірні класи для дорослих. Втілюючи цей проєкт, вони хотіли «прийти на допомогу тим особам бідного населення Луцька, які в повсякденних турботах про насущний хліб, були позбавлені можливості потурбуватися про їжу духовну». Спочатку бажаючих навчатися було 26, проте їх кількість збільшилася до 55-ти. Серед них було 34 особи у віці від 16-ти до 20-ти років, 9 чоловік – від 20-ти до 30-ти років, 8 – від 30-ти до 40-ти, 4 – від 40-ти до 50-ти [1, арк.12].

Висновки. Отже, одним із помітних явищ духовно-культурного життя Волині другої половини XIX – початку XX ст. була поява православних братств. На відміну від релігійних громадських організацій православних міщан, що виникли на українських і білоруських землях Речі Посполитої у XVI ст., ці об'єднання сповідників православ'я мали зовсім іншу природу та призначення. Вони були «відроджені» зусиллями владних структур Російської імперії і мали стати важливими осередками пропаганди «войовничого православ'я», зміцнення відданості населення царському самодержавству. Одним із них було Луцьке Хрестовоздвиженське братство, яке офіційно почало діяти з лютого 1871 р. Уся його діяльність регулювалася статутом, основні положення якого були належним чином узгоджені з його завданнями. Особливе місце серед них займали ті, котрі були пов'язані з культурно-освітньою працею. Варто зазначити, що хоча вона мала чітке ідейне спрямування – зміцнювати позиції російського православ'я, але водночас у багатьох своїх складових вийшла далеко за межі цього великодержавного «замовлення». Так, Луцьке Хрестовоздвиженське братство, створюючи початкову школу, відкриваючи бібліотеки, книжкову лавку, організовуючи курси для дорослих, зробило неабиякий внесок у розвиток освітньої справи в регіоні.

Список використаних джерел:

1. Волинський краєзнавчий музей (далі – ВКМ). ДМ 23867.
2. ВКМ. ДМ 23868.
3. ВКМ. ДМ 23869.
4. Извлечение из устава Луцкого Православного Крестовоздвиженского братства (с дополнением к уставу от 3 мая 1892 г.). *Волинские Епархиальные Ведомости*. 1894. Ч. неофиц. №7. С.214-215.
5. Левицкий О. Луцкая старина. Київ: Тип. Император. ун-та св. Владимира, 1891. 38 с.
6. От Луцкого Православного Крестовоздвиженского Братства. *Волинские Епархиальные Ведомости*. 1894. №7. Ч. неофиц. С. 209-218.
7. Отчет о деятельности Луцкого православного Крестовоздвиженского братства за 1908-1909 г. Луцк, 1909. 20 с.
8. Отчет о деятельности Луцкого Православного Крестовоздвиженского братства за 1889-1890 братский год. *Волинские Епархиальные Ведомости*. 1891. № 7. Ч. офиц. С. 239-260.
9. Отчет о деятельности Луцкого Православного Крестовоздвиженского братства за 1891-92 год. *Волинские Епархиальные Ведомости*. 1893. № 22. Ч. неофиц. С. 644-653.
10. Отчет о деятельности Луцкого Православного Крестовоздвиженского братства за 1892-1893 год. *Волинские Епархиальные ведомости*. 1894. №1-2. Ч. неофиц. С. 4-9.
11. Отчет о деятельности Луцкого Православного Крестовоздвиженского братства за 1893-1894 год. *Волинские епархиальные ведомости*. 1895. № 22. Ч. офиц. С. 775-790.
12. Устав Луцкого Крестовоздвиженского Братства. *Волинские епархиальные ведомости*. 1899. №33. Ч. офиц. С. 859-862.